

Nesiller Arası Adalet ve Ekonomik Krizler

Intergenerational Justice and Economic Crisis

Doç. Dr. Server Demirci

Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu Bankacılık Bölümü Öğretim Üyesi

ABSTRACT

The crisis that occurred in the US after 2007 was a financial crisis. The cause of the crisis was the mortgage-backed securities market. As in every crisis episode, economist tried to model that crisis as well and analysed the reasons behind. Only a handful of them have been able to predict the crisis. As in every crisis, the models did not include the human factor and human behaviour but some mathematical explanations. This study focuses on the shortcomings of such approach.

Keywords: Economic crisis, human behaviors, intergenerational justice, sustainable development

GİRİŞ

ABD’de 2007-2008 tarihlerinde ortaya çıkan ve ipoteye dayalı menkul kıymetlere dayalı olan finans krizi, hemen hemen dünyadaki tüm ülkeleri etkilemiştir. Yaşanılan her kriz gibi bu kriz de iktisatçıların yarıışı haline dönmüştür.

Kriz sonucunda Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) ve Dünya Bankası’nın müdahale programları gündeme gelmiştir. Bunun akabinde de çeşitli kurtarma modelleri ortaya konulmuştur. Buna tepki olarak da kapitalizm sorgulanır olmuş ve sistem arayışları veya savaşıları başlamıştır.

Ancak ne hazindir ki her kriz sonrasında insanlar daha da fakirleşmiştir. İnsan davranışları, gelecek nesillerin hakları ve nesiller arası adalet duygusu ya kriz arifesinde ya da kriz sonrasında hatırlanır olmuştur. İnsan psikolojisi, insan

davranışı ve insanın yaşadığı çevrenin özellikleri hep arka planda kalmıştır. Her kriz sonrasında nesiller arası adalet ihmal edilmiştir. Çünkü oluşan her kriz sonrasında alınan her tedbir insanları daha da fakirleştirmekte ve kişilerin hak ve menfaat kaybına yol açmaktadır.

Adalet kavramı, “1. Hak ve hukuka uyma, herkesin hakkını gözetme, doğruluktan ayrılmama, hakkaniyet. 2. Bir cemiyette kanun ve nizam yoluyla hakların karşılıklı olarak korunması ve dengeli tutulması. 3. Bir devlette hak ve hukuku uygulayan teşkilât.” gibi anlamlarda kullanılmaktadır¹.

Nesiller arası adalet ise şimdiki nesil ile önceki veya sonraki nesiller arasında kurulması gerektiği düşünülen dengenin literatürdeki adıdır. Kavram olarak nesiller arası adalet bazen hem geçmiş hem de geleceği kapsarken bazen de şimdiki ve gelecekteki nesiller arası ilişkileri kapsamaktadır². Söz konusu olan kavramın en geniş anlamı ise, sonraki nesiller yararına devleti ve sivil toplum tarafından paylaşılan ahlaki ödevleri de ihtiva etmektedir³. Bu ahlaki ödevler, çevresel adalet ve sürdürülebilir kalkınma başlığı altında toplanabilir. Ancak sürdürülebilir kalkınma daha geniş kapsamlıdır⁴.

Sürdürülebilirlik kavramı nesillerin menfaatini korumayı da içinde barındırmaktadır. Sürdürülebilirlik, kaynakların eşit ve dengeli dağılımının hem uluslararası hem de nesiller arası boyutunu ele almaktadır. Nesiller arası adalet ise geleceğe yönelik tedbirleri konu etmektedir. Birinci husus toplumsal sürdürülebilirlik başlığı altında uluslararası adalet, sosyal adalet, farklı cinsler arası adalet gibi konulara eğilmektedir. İkinci husus ise ekonomik ve çevresel problemlere eğilmektedir⁵.

Sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde insan davranışları tek bir kalıpta açıklanamayacak kadar karmaşıktır. İçinde yaşanan sosyal çevrenin ve içinde bulunulan ruh halinin rolü büyüktür. Ekonomik olayları salt bir takım modellerle açıklamaya çalışmak yani insanı yok farz etmek kolaycılığı daha pratik bir çözüm olmuştur. Genel olarak psikoloji, sosyoloji siyaset bilimi vb. alanlara girilmekten kaçınılmıştır. Hatta iktisadın konusu olan iktisat tarihi ve iktisat metodolojisi bile geri plana atılmıştır⁶.

Fakat iktisat gibi merkezinde insan olan bir ilim dalında olayların tahlili; ferdin sosyal davranışı, sosyal grupların davranışı ve sosyal organizasyonların ya da mü-

1) İlhan, Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, (<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=ADALET&mi=0>, erişim 20.05.2015).

2) Şule Şahin Ceylan, “Gelecek Nesillerin Haklarına Gewirth Formülü: Bireyden Topluma Doğru”, *İÜHFMD C. LXXII, S.1, (2014), s.29*.

3) Şule Şahin Ceylan, “Nesiller Arası Adalet Faydacı Yaklaşım”, *AÜHFMD, 61 (2), (2012), s.753*.

4) Joerg Chet Tremmel, *A Theory of Intergenerational Justice*, London, (2009), Eartscan, s.7.

5) Ceylan, *Nesiller Arası*, s.753.

6) Gökmen Tarık Acar, *İktisadi Değişirmek*, 1. Baskı, İstanbul, (2008), İletişim Yayınları, s.87.

esseselerin faaliyetleri dikkate alındığında gerçekleşmektedir⁷. Hâlbuki matematiksel bir takım modeller matematiksel olarak ifade edilemeyen bir takım konuları dışlamaktadır⁸. Bu yüzden matematiksel modeller amaç yerine araç olmalıdır.

Öyle ki son krizde olduğu gibi karmaşık finans ilişkilerinde rasyonel beklentiler ve etkin piyasalar konularında bile insan davranışları geri plana itilmiştir. İnsanların hep rasyonel tepki vereceği varsayılmış, bunun dışındaki davranışın veya davranışların sebebi ya da sonucu üzerinde durulmamıştır⁹. Bu da sadece ABD ekonomisine ilk planda yaklaşık 800 milyar dolara mâl olmuştur.

Fakat iktisat biliminde hâkim rasyonalite kavramı, insan davranışlarını göz ardı eden ve kesin hükümler içeren bir kavramdır. Bu anlayış yüzünden de oluşabilecek aksaklıklara ya da krizlere de hazırlıksız yakalanılmaktadır¹⁰. Bu açıdan da iktisadi hayatın arkasında yalnız maldan ve eşyadan müteşekkil bir madde dünyası olmayıp, ruhu ve davranışıyla insan gerçeği yatmaktadır¹¹.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan itibaren yaşanan bütün krizlerde ortaya çıkan iktisadi sonucun insani boyutunun anlaşılmasında matematiğin katkı yapmıyıp yapmadığı halen tartışılmaktadır. Yani bir iktisadi sorun olan "Kriz" in açıklanmasında kurulan modellerin üstüne uygun olan politikaların üretilip üretilmediği tartışma konusudur. Ayrıca söz konusu bu modellerin insanı merkez alan iktisadi politika üretmeye elverişli olup olmadığı da ayrı bir konudur¹². Hatta Stiglitz'in deyimıyla, krizden etkilenen ülkelere verilen reçetelerin/politikaların insanları nasıl etkileyeceği göz önüne bile alınmamaktadır¹³.

Çalışmamızın ilk başında da belirttiğimiz gibi krizler, uygulanan ekonomik sistem ya da sistemleri tartışma konusu haline getirmiş, kapitalizm ve küreselleşme eleştirisi konusu olmuştur. Marks'ın, kârın düşme eğilimi, düşük tüketim ve aşırı üretim kapitalizminin krize sürükleyeceği tahminleri doğru çıkmış ve bu krizler finansal krizlere dönüşmüştür. Reel ekonomi yanında bir de sanal ekonomi oluşmuş, aradaki değer farkının açılması da yeni krizlerin çıkmasına sebep olmuştur¹⁴.

7) Erol Güngör, *Sosyal Psikoloji*, 4. basım, İstanbul (1994), Ötüken Neşriyat A.Ş s.34.

8) Acar, s.97.

9) George A. Akerlof ve Robert J. Shiller, *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*, New Jersey (2009), Princeton University Press, s.167-168.

10) Ayşe Buğra, *İktisatçılara ve İnsanlar*, 5. baskı, İstanbul (2005), İletişim Yayınları s.297.

11) Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, İstanbul (2006), Derin Yayınları, s.8.

12) Charles P. Kindleberger, *Cinnet, Panik ve Çöküş*, 2. baskı, İstanbul (2008), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.313.

13) Joseph E. Stiglitz, *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, 3. baskı, İstanbul (2004), Plan b s.13.

14) Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi*, 5. basım, İstanbul (2009), Remzi Kitabevi, s.92-93.a

Yine ABD'deki talebin dünya talebinin üçte ikisini oluşturduğu düşünülürse durumun daha da vahim olacağı anlaşılmaktadır. Üstelik ABD'de gerçek ücretler 1970'lerden beri artmadan günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca işsizlik artmaya devam etmekte ve oluşan finansal krizler sosyal eşitsizliği artırmaktadır. Ortaya çıkan sosyal eşitsizlikler düzelmedikçe yoksulluk, açlık ve ölümlerle mücadele o derece zorlaşmaktadır. Hatta son yıllara değin, tam rekabet piyasası teorisi bile bu durumun yaşandığı cemiyeti/toplumunu ya da kurumları sadece veri olarak almaktaydı. Söz konusu bu yapılar analiz edilmemekteydi. Bunlar iktisatın konusundan çıkıp, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi sosyal bilimlere bırakılıyordu¹⁵.

19. yüzyıldan itibaren yaşanan krizlerin oluşmasında teknolojinin büyük bir rolü olmuştur. 20. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılda devam eden, insan unsurunun geri planda kaldığı küreselleşmeyle birlikte krizlerin varlığı ekonomik faaliyetin farklı dallarında oluşan teknik gelişmelerdeki eşitsizlikten de kaynaklanmaktadır¹⁶.

Son yaşanan kriz bir de iktisat ilmine olan güveni sarsarak, bu ilmin ağır eleştiriler almasına sebep olmuştur. Belirsizlikler hesaplanabildiği için riskin de en aza indirildiği savunulmuştur. Şoklar ve hatalar olabilir ama bunlar birbirlerini dengeler; bu şekilde, genelde, tahminler tutar. Böyle bir görüşün önermesi, hisse senedi fiyatlarının her zaman doğru bir şekilde fiyatlandırıldığıdır. Bunun da temelinde daha önce bahsettiğimiz gibi finansal iktisata hâkim olan sözde rasyonel piyasalar hipotezi vardır. Bu hipotez, bankacıları, matematiksel tahmin modellerine kör bir inançla bağlanmasına yol açmıştır. Ayrıca hükümetleri ve düzenleyicileri finansal piyasaların şiddetle içlerine doğru çökebileceği olasılığını azımsamaya ve (FED başkanlığından ayrıldıktan sonra) Alan Greenspan'ın onu "riskin tüm dünyada düşük fiyatlandırılması" olarak tanımlamasına itmiştir¹⁷.

Günümüzde "iktisat"ın bir bilim dalı olarak yarattığı en temel etik sorunu ise şudur: İnsanı, onun kurumlarını, gelişmişlik düzeyini dışlayıp, birilerini çok zenginleştirip birilerini de çok yoksullaştıran bir düzenin işleyişini "işte tek yolu budur" diye kuramsal düzlemde yasaya döndürmek ve "bu bilimdir" diye beyin yıkamak işin bir boyutudur¹⁸.

15) William K. Tabb, Michael Perelman vd, *Neoliberalizm ve Kriz*, İstanbul (2008), Kalkedon Yayınları, s.237 ve 312.

16) Jacques Ellul, *Teknoloji Toplumu*, İstanbul (2003), s.165 ve Douglas Dowd, *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi*, İstanbul (2006), Bakış Yayınları Yordam Kitap, s.259.

17) Korkmaz İlkorur, "İktisat Üzerine Tartışmalar 1", *Radikal*, (<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazarYazisi&ArticleID=970487&Yazar=KORKMAZ%20İLKO-RUR&>), 15.04.2015.

18) Prof. Dr. Gülten Kazgan, "İktisat ve Etik", http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/iktisat_ve_Etik.doc, 15.04.2015.

Ayrıca iktisat bir “moral bilim” olma niteliğini kaybetmiştir. İnsandan ve insani konulardan uzaklaşmıştır. Tüm bu tespitlerin arkasında olan nedenlerin başında da iktisadın gereğinden fazla “matematikleştirilmiş” olması gelmektedir. Bunun arkasında da finansal iktisadın iktisat biliminde ağırlığını arttırmış olmasıdır. Lord Skidelsky, iktisadın yeniden itibarına kavuşturulmasının üniversitelerdeki eğitim ile başlayacağını; buradaki iktisat eğitiminin, onu ilgilendiren “insani” konularla genişletilmesi ve iktisat diploması içinde matematiğin ağırlığının azaltılması gerektiğini savunuyor¹⁹.

Buna mukabil iktisadi olayların daha da gerçekçi açıklanabilmesi için son yıllarda insanların duyguları ve heyecanları gibi soyut kavramları içeren, adına da bilişsel ekonomi adı verilen çalışmalar gündeme gelmiştir²⁰.

Bütün bu insan odaklı iktisat açıklamalardan sonra dünyada yaşanan krizlerin etkilerine kısaca değineceğiz.

1929’da oluşan Büyük Bunalım’da işsizlik çok artmış, geçim sıkıntısı baş göstermiş ve ekonomiler küçülmüştür. Krizden etkilenen birçok ülke, altın ve döviz rezervini dengede tutabilmek amacıyla ithalata çok sıkı denetimler getirmiştir. Para birimleri diğer ülke para birimleri karşısında hızla değer kaybetmiş, dövizle işlem yasaklanmıştır. Buna mukabil ülkeler arası ticaret azalmıştır²¹.

1970’lerde yaşanan petrol krizi ise şöyle gelişmiştir: ABD, doların karşılığı olan altın standardını kaldırmıştır. Arkasından aynı yolu birçok ülke takip etmiştir. Hatta bu yüzden karşılıksız para basma artmış, doların değeri düşmüştür. Petrolün satışı dolarla olduğu için petrol üreten ülkeler büyük zarara uğramıştır. Bu yüzden söz konusu ülkeler petrol üretimini altına bağlamıştır. Sonuçta hem bu durum hem de bu dönemde yaşanan İsrail-Arap Savaşı petrol fiyatlarının hızla artmasına yol açmıştır²².

1997’deki Asya Krizi ise şöyle gelişmiştir: 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Japonya’da oluşan tasarruf fazlası bankalarda değerlendirilerek sanayiye kredi olarak yönlendirilmişti. Piyasaların doyuma ulaşmasıyla biriken fonlar öncelikle hisse senedi ve gayrimenkul piyasasına aktarılmıştı. Burada fiyatlar şiştikçe oluşan suni artışlar bir balon gibi patladı. Japon bankaları ayrıca Asya ülkelerine aşırı esnek davranarak bol bol kredi verdi. Söz konusu bu ülkelerde de Japonya’dakine benzer balonlar oluşup patladı. Dünya bu yüzden bir ekonomik

19) Korkmaz İlkorur, “İktisat Üzerine Tartışmalar 2”, Radikal, (<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazarYazisi&ArticleID=970846>), 15.04.2015.

20) Paul Bourguine, Jean-Pierre Nadal, “Cognitive Economics”, Springer; 1 edition, Berlin, 2004, s.1-3.

21) Melih Gürsoy, *Ekonomik ve Finansal Krizler*, İstanbul (2009), MG Yayınları, s.44-64.

22) Eğilmez, s.62-63.

krizle karşı karşıya kaldı. Ekonomiler küçüldü ve menkul kıymet fiyatları düştü. Bankalar büyük bir borç krizine kapıldı. Batık krediler arttı ve hisse senetlerinin fiyatı düştü²³.

Ertesi yıl Rusya'nın krize girmesi ve IMF'nin kaynak yetersizliğine düşmesi sebebiyle Rusya'ya destek vermemesi büyük bir paniğe yol açmıştı. Zira yatırımcılar her halükârda IMF'nin Rusya'yı kurtaracağını varsayarak yatırımlarına devam etmişlerdi²⁴.

2007-2008'e gelindiğinde ise ABD'de ipotek kredileri ve ipoteye dayalı menkul kıymetler merkezli büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu kriz kredibilitesi düşük kişi ve kurumlara verilen kredilerden dolayı çıkmıştır. Bir önceki dönemden gelen serbestleşme ve kuralları azaltma eğilimi türev ürünlerin kontrol edilememesi sonucunu doğurmuştur. Gelişmiş ülkelerde büyümenin düşmesi, gelişmekte olan ülkelere yapılan ithalatı azaltmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret gelirleri azalarak ekonomileri küçülmüştür. Bütün bunlar da petrol ve metal fiyatlarında hızlı bir düşüşe yol açmıştır.

Kısacası gelişmiş ülkeler ellerindeki "ekonomik artık"ı uzun vadeli yatırımlar yerine spekülasyon etkinliklere yönlendirerek büyük bir hataya düşmüş bu da krizin bütün bir dünyayı etkilemesine yol açmıştır²⁵.

Sonuç olarak yaşanan her kriz gelişmiş ülkelerin kendi vatandaşları arasında bile hayat standartlarını etkilerken, gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerin refah seviyeleri açısından farkı daha da artırmaktadır. Bu yüzden iktisadi olayları doğru okuyabilmek için iktisadın öznesi olan "insan"ı doğru tanıyabilmek; onun duyguları, düşünceleri ve davranışları olduğunu bilmek gerekir. Ayrıca yaşadığı toplumun özelliklerini iyi tespit etmek gerekir. Bununla birlikte iktisadi olayların açıklanmasında matematiğin amaç değil de aynı sosyoloji, psikoloji, tarih, felsefe, mantık, siyaset bilimi alanları gibi araç olması gerekmektedir. Böylece iktisatta insanın yeniden keşfedilebilmesi daha da kolaylaşacaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, Gökmen Tarık; *İktisadi Değişirmek*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Akerlof, George A. ve Robert J. Shiller; *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey, 2009.
- Akman, Vedat; *Modern Dünyadaki En Büyük Kriz*, Rota Yayınları, İstanbul, 1998.

23) Vedat Akman, *Modern Dünyadaki En Büyük Kriz*, İstanbul (1998), Rota Yayınları, s.20-21.

24) Eğilmez, s. 65-66.

25) Eğilmez, s. 68-69. ve John Bellamy Foster, *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, İstanbul (2008), Kalkedon Yayınları s.50.

- Ayverdi, İlhan; *Kubbealtı Lugatı*, (<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=ADALET&mi=0>, erişim 20 Mayıs 2015).
- Bourguine, Paul, Jean-Pierre Nadal; “Cognitive Economics”, Springer; 1 edition, Berlin, 2004.
- Buğra, Ayşe; *İktisatçılar ve İnsanlar*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ceylan, Şule Şahin; “Gelecek Nesillerin Haklarına Gewirth Formülü: Bireyden Toplumla”, *İÜHFMC. LXXII, S.1*, 2014.
- Ceylan, Şule Şahin; “Nesiller Arası Adalete Faydacı Yaklaşım”, *AÜHFD, 61 (2)*, 2012.
- Dowd, Douglas; *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.
- Eğilmez, Mahfi; *Küresel Finans Krizi*, 5. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Ellul, Jacques; *TeknolojiToplumu*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2003.
- Güngör, Erol; *Sosyal Psikoloji*, 4. basım, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1994.
- Gürsoy, Melih; *Ekonomik ve Finansal Krizler*, MG Yayınları, İstanbul, 2009.
- İlkorur, Korkmaz; “İktisat Üzerine Tartışmalar 1”, *Radikal*, (<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazarYazisi&ArticleID=970487&Yazar=KORKMAZ%20İLKORUR&>, erişim 15 Nisan 2015).
- Kazgan, Prof. Dr. Gülten; “İktisat ve Etik”, (http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/iktisat_ve_Etik.doc, 15 Nisan 2015).
- Kindleberger Charles P.; *Cinnet, Panik ve Çöküş*, 2. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Stiglitz, Joseph E.; *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, 3. baskı, Plan b , İstanbul, 2004.
- Tabb, William K., Michael Perelman vd; *Neoliberalizm ve Kriz*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tremmel, Joerg Chet; *A Theory of Intergenerational Justice*, Eartscan, London, 2009.
- Ülgener, Sabri F.; *Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZET

ABD’de 2007 yılından sonra oluşan kriz bir finans krizidir. Krizin sebebi ise ipotége dayalı menkul kıymetlerdir. Ancak her krizde olduğu gibi bu krizde de iktisatçılar kriz modelleri ortaya koymuş ve sebeplerini araştırmışlardır. Bunlardan pek azı krizi önceden tahmin edememişlerdir. Ancak her krizde olduğu gibi insan ve insan davranışları göz önünde bulundurulmamış, kriz sadece bir takım matematiksel modellemeler üzerinde açıklanmaya çalışılmıştır. İşte bu çalışmada da bunların mahsurları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ekonomik krizler, insan davranışları, nesiller arası adalet, sürdürülebilir kalkınma

